

Kateryna Yusupova

National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8508-3516

yusupova_lawyer@ukr.net

Тактичні особливості участі захисника у допиті неповнолітньої особи на досудовому розслідуванні

Вступ

Нині внаслідок впливу різних негативних соціально-економічних та культурно-виховних чинників неповнолітні активно втягуються у вчинення злочинів, зайняття протиправною діяльністю. Після початку кримінального провадження за фактом вчинення підлітком кримінального правопорушення, йому повідомляється про підозру і він бере участь у кримінальному процесі як підозрюваний.

Серед кримінальних процесуальних засобів доказування винуватості неповнолітнього підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення важливу роль відіграють слідчі дії. Ці процесуальні засоби слідчого можуть спрямовуватися на отримання доказової інформації від речей (огляд, обшук), людей (допит, пред'явлення особи для впізнання) або мають змішану форму (слідчий експеримент). До найпоширеніших слідчих дій у кримінальному провадженні та таких, які породжують окремі складнощі під час розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, належить допит.

Допит неповнолітніх має свою специфіку, яка обумовлена віковими особливостями, своєрідністю психології дітей і підлітків. Тому він забезпечений додатковими процесуальними гарантіями його об'єктивності, а процес його проведення потребує особливих тактичних прийомів, що розробляються криміналістикою¹.

---

¹ Н.И. Порубов, А.Н. Порубов, *Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты: монография*, М.: Юрлитинформ 2013, с. 208.

Вміння захисника розбиратися у психологічних та вікових особливостях неповнолітнього підозрюваного дає змогу позитивно вплинути на нього вже під час досудового розслідування, оскільки адвокат, відповідно до поставлених перед ним завдань, досліджує особливості формування характеру підлітка, вплив на нього конкретної життєвої ситуації.

Тактика захисту передбачає обрання оптимальної позиції (лінії поведінки) захисника, доцільних прийомів її реалізації під час слідчих та судових дій².

У наукових джерелах переважають праці, присвячені допиту неповнолітніх свідків і потерпілих (А. Grześkowiak, N. Gordon, W. Fleisher, М. Бойл, Ж.-К. Вульерм, Г.В. Дідківська, Ю.О. Левченко, С.В. Пастушенко, Т.В. Фоміна), проведення допитів неповнолітніх стороною обвинувачення (L. Karasayeva, O. Karpechenkova, O.O. Zakatov, C. Naurzaliyeva, B.D. Postanyuk, O.M. Procyuk, H.B. Sisa), тактичним прийомам проведення слідчим допиту дитини (Н.В. Павлюк, Д. Пурас, С.В. Харченко), допиту неповнолітніх осіб при розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень, що ними вчинені (Б.Ю. Бистрицький, Ю.В. Рудницька, В.Ю. Шепітько). Водночас залишаються недостатньо розробленими питання участі захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх в цілому, на при допиті – зокрема.

Дослідження тактичних особливостей участі захисника у допиті неповнолітнього підозрюваного на досудовому розслідуванні відповідно до кримінального процесуального законодавства України є *метою нашої статті*.

Викладення основного змісту

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього участь його захисника є обов'язковою. Це положення розміщується у низці норм Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), а саме ст. 52 «Обов'язкова участь захисника», ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи», ст. 490 «Допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» та деяких інших³.

Кримінальний процес щодо малолітніх або неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, регламентується главою 38

² В.Ю. Шепітько, *Тактика захисту обвинуваченого в кримінальному судочинстві*, [в:] В.Ю. Шепітько (ред.), *Вибрані твори*, Видавнича агенція «Апостіль», Харків 2010, с. 182.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI), Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

«Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» КПК України. Згідно із ч. 1 ст. 3 КПК України малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11), неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12)⁴.

Аналіз норм КПК України засвідчує, що права та інтереси неповнолітньої особи залежно від її процесуального статусу у кримінальному процесі захищають та представляють: захисник, представник, адвокат. Зокрема, права неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) захищає особа із процесуальним статусом «захисник», інтереси неповнолітнього потерпілого представляє «представник», а неповнолітнього свідка – «адвокат».

Кримінальне процесуальне законодавство України регламентує проведення допиту неповнолітньої особи. Допит та інші слідчі і процесуальні дії з неповнолітніми передбачено у главі 38 КПК. Водночас, допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими у кодексі. У його положеннях унормовано тривалість проведення такого допиту, склад його учасників, серед яких можуть бути законний представник, педагог, психолог, лікар та ін., передбачено відповідну спеціалізацію ювенального слідчого.

Норми кримінального процесуального законодавства України в аспекті допиту неповнолітніх в цілому відповідають міжнародним стандартам у цій царині.

Зокрема, у кримінальному процесі дотримано рекомендацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р., в аспекті проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей (ст. 35)⁵; Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини – у частині дотримання основних прав дітей під час кримінального процесу⁶; Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)⁷ та інших міжнародних документів у сфері захисту прав дітей.

Проаналізуємо участь захисника неповнолітньої особи у її допиті, його процесуальні можливості, тактичні прийоми, та інші засоби гарантування дотримання прав дитини у кримінальному процесі.

⁴ Тамже.

⁵ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, <https://rm.coe.int/1680084822>.

⁶ Convention on the Rights of the Child, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

⁷ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ('The Beijing Rules'), <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/beijingrules.pdf>.

Допит неповнолітньої особи обов'язково проводиться за участю законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України)⁸. При допиті неповнолітнього підозрюваного обов'язковою є присутність його захисника.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного; до першого допиту підозрюваного, мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості⁹. Особливості спілкування захисника і неповнолітнього підозрюваного пов'язані із необхідністю дотримання адвокатської таємниці у кримінальному процесі.

Перше спілкування захисника з неповнолітнім має стосуватися не лише обставин злочину, у вчиненні якого підозрюється підліток, а й умов його життя та виховання, найближчого оточення, потреб та інтересів. Чим більше об'єктивних даних про підлітка, його поведінку та зв'язки буде отримано, тим швидше буде встановлено психологічний контакт із підзахисним.

Психологічний контакт із неповнолітнім – це перше тактичне завдання захисника, яке він має досягти якщо не до початку допиту, то вже на початковому (підготовчому) його етапі. При досягненні психологічного контакту повинні скластися такі відносини захисника з неповнолітнім, які сприяють правдивим та достовірним показанням при дотриманні норм права і етики.

Отже, захиснику неповнолітнього перед проведенням допиту потрібно встановити психологічний контакт з ним, пояснити (роз'яснити) на доступній для дитини мові, бажано без вживання термінології, яку важко зрозуміти, що саме буде відбуватися, проговорити можливий сценарій того, що собою являє допит за її участю, акцентувати увагу на можливих питаннях слідчого та проговорити варіанти можливих відповідей, роз'яснити положення ст. 63 Конституції України. У якій, зокрема, передбачено, що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист»¹⁰.

Особи, віком до 16 років, не попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправди-

⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI), Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

⁹ О.В. Баулін, В.І. Лебідь, П.С. Матвеев, М.А., *Пожидаєва Адвокатський іспит: підготовчий курс: навч. посіб.*, 6-те вид., доповн. і перероб, Алерта, Київ 2018, с. 335.

¹⁰ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, с. 141), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

ві показання на допиті. Їм лише роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань.

Відповідно до КПК України допит неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день, але нажаль законодавець не урегулював тривалість перерви, а тому дане питання вирішується на розсуд слідчого з врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини (віку, розумового розвитку, психічного здоров'я тощо). У більшості випадків продуктивно надавати показання неповнолітні молодшої вікової групи можуть від 15 до 20 хв, зокрема, це стосується допитуваних 3–5 років; 5–7-річні неповнолітні – близько 20–25 хвилин; 7–10-річні – від 25 до 35 хвилин. Якщо особа, яка проводить допит, за цей час не встигає з'ясувати питання, що її цікавлять, бажано зробити перерву. Але варто враховувати, що після двох періодів допиту продуктивність інтелектуальної діяльності неповнолітніх знижується, а КПК України містить вимоги щодо тривалості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, а саме: не більше двох годин на день¹¹. Знання відповідних вікових особливостей набуває особливо важливого значення в умовах, що характеризуються дефіцитом інформації про особу неповнолітнього.

При проведенні допиту неповнолітнього захисник слідкує, щоб слідчий дотримувався тактичних положень та морально-етичних норм, у тому числі рекомендацій опитування, передбачених ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Серед них: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; е) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; ф) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше¹².

Відповідно, для успішного досягнення завдань кримінального провадження пропонуємо нормативно закріпити спеціалізацію захисника по роботі з дітьми, якого залучають для захисту прав неповнолітнього

¹¹ Н.В. Павлюк, *Віково-психологічні особливості неповнолітніх та можливості їх застосування під час допиту*, „Проблеми законності” 2004, Вип. 68, с. 197.

¹² Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, <https://rm.coe.int/1680084822>.

підозрюваного. Наразі, таку спеціалізацію захисника доцільно передбачити у КПК України та законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹³. Зокрема, у ч. 1 ст. 45 КПК України йдеться, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)¹⁴. Пропонуємо доповнити цю норму положенням про захист неповнолітньої особи захисником, який спеціалізуються на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Відповідне положення слід закріпити й у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Слідчий уповноважений обирати способи виклику особи на допит

Неповнолітнього підозрюваного повідомляють або викликають слідчий, а також мають такі повноваження – прокурор, слідчий суддя чи суд, через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлено обставинами, встановленими під час кримінального провадження¹⁵. До таких обставин можна віднести той факт, коли батьки або інші законні представники можуть негативно вплинути на процес встановлення істини. Тоді неповнолітнього викликають на допит через його захисника або адміністрацію спеціальної установи, де він утримується.

Зазначений порядок виклику забезпечує встановлення необхідного контролю над неповнолітнім, нейтралізацію відповідного емоційного впливу на останнього.

Успішність допиту багато в чому залежить від вибору місця й обстановки його проведення.

Як правило, неповнолітній, який отримав повістку про його виклик до слідчого, починає хвилюватися. Тому цілком природно, що сама обстановка допиту діє на нього і викликає відчуття тривоги та занепокоєння¹⁶.

¹³ Про адвокатуру та адвокатську діяльність (Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI), Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁵ Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін., *Кримінальний процес: підручник*, А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцка (ред.), ч. 1, ЛьвДУВС, Львів 2019, с. 346.

¹⁶ Н.Ш. Сафин, *Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы)*, Изд-во Казан, ун-та, Казань 1990, с. 38–39.

Обстановка допиту не може бути такою, що залякує, між допитуваним і слідчим мають скластися серйозні стосунки, які підкреслюватимуть відповідальність того, що відбувається¹⁷.

Неповнолітніх бажано допитувати в умовах, максимально наближених до їх повсякденних, тому що в приміщенні робочого кабінету слідчого допитувані позбавляються сміливості, довіри, іноді виявляють страх¹⁸. Тому захисник неповнолітнього може клопотати перед слідчим обрання конкретного місця допиту.

Вивчення нами слідчої практики показало, що у більшості випадків допит неповнолітнього підозрюваного проводиться у службовому кабінеті слідчого.

Водночас, місце проведення допиту – важливий психологічний фактор, який не можна не враховувати при встановленні психологічного контакту з допитуваним.

Контакт під час допиту передбачає елемент довірливості. Коли в кабінеті перебуває багато сторонніх для підлітка людей, не може йтися про елемент довіри¹⁹. Водночас, обстановка в кабінеті слідчого повинна сприяти встановленню психологічного контакту з неповнолітнім підозрюваним.

Безпосередньо перед допитом неповнолітніх підозрюваних, слідчий повинен надати можливість захиснику, а також заздалегідь роз'яснити батькам дитини або іншим законним представникам, що вони мають спочатку поспілкуватися з підлітком. Метою такої бесіди є заспокоєння неповнолітнього, усунення його надмірної нервовості, підготовка до слідчої дії й орієнтування на давання повних та правдивих показань.

Аналізуючи можливі місця проведення допиту або опитування неповнолітнього, зазначимо про позитивний ефект цієї слідчої дії у спеціально обладнаних приміщеннях – «зелених кімнатах».

Як відомо, «зелена кімната» – це система заходів для забезпечення прав і свобод дитини в ході слідчих та процесуальних дій через створення сучасних умов та впровадження європейських стандартів у спілкуванні офіцерів поліції з дитиною, що стала свідком або постраждала від злочину, або знаходиться у конфлікті із законом. Такий підхід використовується у багатьох країнах світу, зокрема у Німеччині, Польщі, Естонії, Грузії тощо²⁰.

---

¹⁷ В.Л. Васильев, *Юридическая психология: учеб. для вузов*, М.: Юрид. лит., 1991, с. 325.

¹⁸ Н.И. Порубов, А. Н., Порубов, *Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты: монография*, М.: Юрлитинформ 2013, с. 209.

¹⁹ Тамже, с. 210.

²⁰ Правосуддя, дружне до дітей. Електронний ресурс, <https://www.prostir.ua/?news=pravosuddya-druzhnje-do-ditej>.

В Україні існують «зелені кімнати», але як правило, вони використовуються для допиту потерпілих від злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством, інколи малолітніх та неповнолітніх свідків. Водночас, «зелена кімната» пристосована для проведення допиту неповнолітніх. У ній, як того вимагають міжнародні стандарти, знаходяться зручні для дітей меблі, іграшки, скло позавізуального спостереження, спеціальна відео- та аудіо записуючої техніка, яка дозволяє вести відеозапис і надалі використовувати його для слідства без проведення повторного допиту, що зменшує ступінь травматизації психіки неповнолітнього.

Отже, захисник може клопотати перед слідчим про допит неповнолітнього підозрюваного у «зеленій кімнаті», якщо вважає, що саме це місце допиту справить найменший негативний психологічний вплив на підлітка.

Іншими місцями, сприятливими для допиту неповнолітнього, можуть бути школа або інший заклад освіти, де він навчається; якщо дитина утримується у спеціальній установі – то це певне приміщення, де вона відчуває себе комфортно.

Допит неповнолітньої особи, як і дорослої, складається з етапів: підготовчого, робочого, заключного.

Окремі автори виокремлюють такі етапи тактики допиту неповнолітніх підозрюваних: 1) підготовка до проведення допиту; 2) проведення допиту; 3) фіксація ходу та результатів; 4) оцінка отриманих результатів та вирішення їх значення і місця в системі доказової інформації в даному кримінальному провадженні²¹. Водночас, оцінка здобутих під час досудового розслідування доказів – це окрема розумова діяльність слідчого, захисника або іншого суб'єкта доказування відносно будь-якої слідчої чи процесуальної дії.

При допиті неповнолітнього його захисник бере участь у забезпеченні процесуального, психологічного, морально-етичного, виховного, тактичного аспектів цієї слідчої дії.

Враховуючи вікові особливості особи неповнолітніх, перед допитом варто детально вивчити особистість допитуваного, з'ясувати обстановку в сім'ї, де він виховується, його відносини з родичами, умови життя, оточення.

На початку допиту слідчий ставить питання лише з позитивними відповідями, що не викликають тривоги, поступово вони ускладнюються, наближуються до суті проблеми. Розпочинати допит неповнолітнього можна так:

---

²¹ С.В. Харченко, Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних: дисертація... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність», Київ 2016, с. 128.

- демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів (гендерна рівність, місце проживання, земляцтво, захоплення);
- прийом «психологічного прогладжування» – визнання особою, що допитує, позитивних якостей допитуваного, наявності правоти в його позиціях, словах, вияв розуміння (це заспокоює неповнолітнього, підвищує почуття впевненості, доброзичливості зі сторони особи, що допитує);
- зайняте місце партнерів по спілкуванню відносно один одного;
- частота і стійкість візуального контакту;
- наявність природної, невимушеної міміки, жестів, схожість манери спілкування²².

Порушення психологічного контакту на допиті може призвести до «замкнення» допитуваного, що ускладнить проведення даної слідчої дії. За цим також має слідкувати захисник неповнолітнього та, за необхідності, надавати допомогу у підтриманні сприятливої атмосфери психологічного комфорту для неповнолітнього допитуваного.

Після вільної розповіді неповнолітнього розпочинається наступний етап допиту – постановка допитуваному запитань учасниками допиту.

Для уточнення показань неповнолітнього слідчий має пріоритет першим поставити запитання неповнолітній особі. Далі запитання може ставити захисник, отримавши дозвіл слідчого.

Тактичні засоби професійного захисту на допиті повинні бути допустимими. Цілком справедливо зазначає В.Ю. Шепітько, що критеріями допустимості прийомів, методів та засобів є: законність, науковість, вибірковість, етичність і пізнавальна цінність²³.

Зокрема, захисник заздалегідь готує запитання, які необхідно з'ясувати у неповнолітнього підозрюваного. Вони мають бути простими, доступними для розуміння. Захиснику необхідно прогнозувати виникнення небажаних станів психіки неповнолітнього, можливу реакцію той чи інший подразник у процесі допиту, визначати рівень психологічного контакту, підтримувати його.

Часто сторона захисту може спрогнозувати, з яких питань на допиті відбудеться тактична боротьба. При цьому захиснику слід не лише підібрати потрібні матеріали, а й намітити найкращу тактичну послідовність їх використання під час допиту, підготувати посилення на докази, які можна подати (пред'явити) у потрібний момент слідчої дії. Ці підготовчі заходи можуть зіграти на допиті роль тактичних елементів, спрямованих на руйнування сумнівних тверджень чи версій.

²² И.Е. Реуцкая, О.И. Бродченко, *Психологические особенности допроса несовершеннолетних*, „Прикладная юридическая психология” 2008, № 3, с. 55–56.

²³ В.Ю. Шепітько, *Тактика захисту обвинуваченого в кримінальному судочинстві*, [в:] В.Ю. Шепітько, *Вибрані твори. Избранные труды*, Видавнича агенція «Апостіль», Харків 2010, с. 183.

Захиснику слід спрогнозувати найімовірніші варіанти зміни показань неповнолітнього, вміти оперативно зіставляти новий їх зміст із колишніми показаннями і з сукупністю доказів у справі, виявити протиріччя та визначити найбільш доцільний порядок їх використання при допиті.

Водночас, слідчий може належним чином відреагувати на деякі недопустимі висловлювання, жести, прийоми захисника неповнолітнього. Бувають випадки негативного впливу захисника на неповнолітнього, інтереси якого захищає. Наприклад, група неповнолітніх із трое осіб вчинила напад на двох дорослих потерпілих, дії який у подальшому були кваліфіковані як хуліганство за ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу України. Під час досудового розслідування було проведено допит одного з неповнолітніх нападників, який зазначив, що він не вчиняв хуліганських дій, а навпаки, намагався розтягнути осіб, між якими відбувалася бійка. Він підтвердив той факт, що потерпілі першими почали чіплятися до неповнолітніх. У подальшому було проведено одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, а саме трьох неповнолітніх підозрюваних за участю їх захисників та потерпілих. Під час цієї слідчої дії захисник подав репліку, після якої інші неповнолітні змінили свої показання, що буцім-то вони є потерпілими від злочину, а не винуватими у ньому. Вони повідомили, що захищалися від нападу дорослих осіб²⁴.

Але у той же час присутність захисника є стримувальним чинником від можливих зловживань з боку слідчого, який, зокрема, може скористатися низькою правовою обізнаністю неповнолітнього підозрюваного, щоб схилити його до надання необхідних йому показань.

Захисник знає умови, механізм та можливості розслідування. Крім того, він нерідко добре знає і самого слідчого – його інтелектуальний та моральний рівень, професійний потенціал.

Неформальне лідерство існує у будь-якій колективній, спільній праці, якою також є діяльність учасників допиту. Воно, як правило, залежить від загального соціального (життєвого) і професійного досвіду, від знань і вмінь особи. Має значення і комунікабельність особи та інші її особисті риси. Цим і має користуватися захисник, з тим щоб без претензій на лідерство, а навпаки підкреслюючи провідну роль слідчого, все ж таки перейняти ініціативу у визначенні питань, які потрібно з'ясувати під час проведення слідчої дії, у послідовності їх з'ясування, виборі засобів і прийомів, які будуть для цього використані. Головне, щоб це максимально сприяло захисту підозрюваного²⁵.

²⁴ Справа № 755/6822/19 в архіві Дніпровського районного суду міста Києва за 2019 рік.

²⁵ О.В. Баулін, В.І. Лебідь, П.С. Матвеев, М.А. Пожидаєва, *Адвокатський іспит: підготовчий курс: навч. посіб.*, 6-те вид., доповн. і перероб, Алерта, Київ 2018, 864 с., с. 338.

Важливе значення для тактики допиту неповнолітнього, у тому числі й захисником, мають види запитань, які ставляться під час цієї слідчої дії, та вимоги до них.

Криміналістикою і слідчою практикою вироблено вимоги до запитань, які ставляться неповнолітній особі при проведенні з нею процесуальних дій. Зокрема, О.О. Закатов рекомендує дотримання таких вимог: 1) запитання має бути сформовано з виразів, зрозумілих неповнолітньому, відповідати рівню його розвитку та освіти; 2) воно повинно бути конкретним, стосуватися якої-небудь однієї обставини, лаконічним і таким, що не допускає двозначного тлумачення; 3) необхідно уникати запитань, на які можлива ймовірна відповідь; 4) запитання має спонукати допитуваного підлітка до ініціативи, самостійної думки і не передбачати односкладової відповіді (типу «так», «ні», «може», «не може», «звичайно» тощо); 5) у запитання не можна включати інформацію, яку неповнолітній може використати для відповіді; 6) слід заздалегідь продумати, в якій послідовності задаватимуться запитання, намагатися, щоб одне питання впливало з іншого, а весь допит мав ясну логічну структуру; 7) запитання потрібно ставити у прямій формі і точно, щоб допитуваний не губився у здогадах²⁶.

У криміналістиці, залежно від змісту та мети, запитання допиту класифікуються на: основні (спрямовані на з'ясування предмета допиту та основних відомостей за кримінальним провадженням); додаткові (спрямовані на встановлення та з'ясування обставин і фактів, які не були висвітлені під час вільної розповіді); нагадуючі (викликають певні асоціації та відтворюють пам'ять допитуваного з метою з'ясування супутніх фактів або подій, які не були висвітлені); уточнюючі, конкретизуючі, деталізуючі (спрямовані на детальне з'ясування окремих обставин справи, фактів, явищ); контрольні (спрямовані на перевірку об'єктивності показань через їх деталізацію, зіставлення з фактами, які встановлені у кримінальному провадженні)²⁷, а також навідні, які ставити на допиті заборонено, тому що вони надають допитуваному можливість вибору потрібного (замаскованого у поставленому запитанні) варіанту відповіді.

Зарубіжні науковці при розгляді процесуального інтерв'ю дитини розглядають такі види запитань: відкриті, закриті, примусового вибору, багатоваріантні, навідні. Відкриті питання дозволяють підозрюваній особі надавати довші та докладніші відповіді, а інтерв'юер не вказує

²⁶ А.К. Гаврилов, Ф.В. Глазырин, С.П. Ефимичев, А.А. Закатов, А.П. Кругликов, В.С. Посник, *Следственные действия. Процессуальная характеристика, тактика и психологические особенности*, Б. П. Смагоринского (ред.), учебное пособие, 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Главного управления кадров МВД РФ, 1994, с. 176–177.

²⁷ К.О. Чаплинский, *Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монограф.* Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ, Ліра ЛТД, 2010, с. 127.

напрямок відповіді. Це можуть бути запитання на зразок «Що сталося?» або запитання, які починаються з прохання до підозрюваної особи «розповісти», «пояснити» або «описати» якісь події або ситуацію. Закриті запитання вимагають певніших та чіткіших відповідей. Прикладами можуть бути: «Яка тоді була година?», «Хто ще там був?», «Яка його адреса?». Такі запитання дозволяють краще контролювати те, що говорить підозрювана особа, та є корисними, якщо підозрювана особа пропустила інформацію, яка вам потрібна. Проте такі запитання можуть обмежити саму розповідь. Запитання примусового вибору значно обмежують коло відповідей до вже запрограмованих суб'єктом допиту. Таким запитанням може бути «То була гвинтівка чи пістолет?», хоча зброею могла бути й рушниця. Підозрювана особа може обрати одну із запропонованих відповідей, просто щоб задовольнити інтерв'юера або перейти до інших питань. Багатоваріантними запитаннями є такі, де інтерв'юер задає більше одного запитання за один раз. Це може легко заплутати особу, з якою проводиться інтерв'ю, і зробити так само заплутаними її відповіді інтерв'юєрові. Прикладом цього виду запитання є таке: «Коли він це сказав і що він зробив, і хто ще був присутній?». Навідні запитання пропонують певну відповідь і можуть бути розцінені як маніпуляція по відношенню до особи, з якою проводиться інтерв'ю. Наприклад, запитання «Ви хотіли завдати йому ушкоджень, чи не так?». Такі запитання можуть призвести до того, що підозрювана особа погодиться зі сказаним, навіть якщо вона непевна щодо цього або погано пам'ятає²⁸.

Вивчення нами слідчої практики та особистий досвід адвокатської діяльності дозволяють стверджувати, що при проведенні допиту неповнолітнього підозрюваного найчастіше ставляться: основні, нагадуючі, уточнюючі, конкретизуючі, деталізуючі запитання; відкриті і закриті (за класифікацією Майкла Бойла, Жан-Клода Вульєрма).

Після запитань захисника, слідчий запитує чи є в інших осіб – присутніх на допиті запитання по суті справи до неповнолітнього. Якщо запитань немає, то складаються процесуальні документи проведеної слідчої дії, які підписують присутні на допиті особи. Це і є заключний етап допиту.

Розглянемо засоби фіксації ходу і результатів допиту неповнолітнього підозрюваного, що також визначає тактику захисника на допиті.

Основним засобом фіксації ходу проведення слідчої дії, у тому числі допиту, є протокол (ст. 104 КПК України)²⁹.

²⁸ М. Бойл, Ж.-К. Вульєрм, *Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи: практичний посібник*, Київ 2018, с. 26.

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI), Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

По закінченні допиту, перед підписанням протоколу учасникам допиту надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Кожна сторінка протоколу підписується допитуваним і особами, які були присутні при допиті.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписаннями. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії.

Якщо неповнолітній підозрюваний відмовився підписати протокол, про це зазначається в протоколі і йому надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Сам факт відмови допитуваної особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (або законного представника).

З урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства України допит фіксується у протоколі та на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальну дію (ст. 103 КПК України)³⁰.

Носіями інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, є матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії, які містять відомості про обставини, установлені під час проведення таких дій³¹.

Можливість застосування аудіо- та/або відеозапису під час допиту передбачено у ч. 5 ст. 224 КПК України³². Це положення поширюється й на допит неповнолітньої особи.

Аудіо- або відеозапис допиту неповнолітнього надає багато важливих переваг. Як слушно зазначають М. Бойл і Ж.-К. Вульерм, зацікавлені особи можуть пізніше переглядати сам запис, який може допомогти у визначенні питань, на які спочатку під час інтерв'ю не було звернено уваги, і, які потребують подальших дій реагування. Додатковою перевагою є те, що аудіо- або відеозапис інтерв'ю надає захист також і особі, інтерв'ю якої правоохоронці здійснюють під вартою³³.

Значний позитивний ефект має відеозапис допиту (або опитування) неповнолітньої особи, виконаний на спеціально замаскованому технічному обладнанні «зеленої кімнати». Таке маскування є додатковим

---

³⁰ Тамже.

³¹ В.В. Невгад, Р.М. Дударець, А.А. Саковський, М.П. Климчук (метод. рек.), *Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів* [Текст], Нац. акад. внутр. справ, Київ, 2018, с. 7.

³² Кримінальний процесуальний кодекс України...

³³ М. Бойл, Ж.-К. Вульерм, *Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи: практичний посібник*, Київ 2018, с. 17.

чинником мінімізації повторної травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних ознак.

Стаття 107 КПК України передбачає, що рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим³⁴. Така нормативна можливість використовується захисниками неповнолітніх із тактичних міркувань. Адже у матеріалах відеозапису міститься суттєва для процесу доказування інформація, яка не фіксується в протоколі. А саме це особливості інтонації вільної розповіді неповнолітнього допитуваного, його жести, міміка, паузи тощо. У сукупності такі матеріали відображають той рівень психологічної свободи неповнолітнього на допиті, який переконає в щирості й правдивості його показань.

Крім того, наявність аудіо-, відеоматеріалів допиту неповнолітнього, під час якого отримані початкові правдиві показання, ускладнює або робить сумнівною подальшу зміну відповідних показань у суді. Аргументи на кшталт «я цього не говорив», «слідчий залякував мене» та інші будуть критично сприйматися при судовому розгляді.

Інформація, зафіксована під час проведення процесуальної дії за допомогою технічних засобів фіксації, повинна бути долучена до протоколу процесуальної дії як додатки³⁵.

Використання відеозапису під час допиту неповнолітнього підозрюваного спонукає сторони кримінального провадження до дотримання правил захисту прав дитини. Такий засіб фіксації допиту суттєво зменшує повторні допити неповнолітнього підозрюваного, які негативно можуть позначитися на психофізіологічному стані підлітка.

Наукова новизна

Отже, на підставі проведеного дослідження ми пропонуємо у кримінальному процесуальному законодавстві України закріпити положення про необхідність наявності відповідної спеціалізації в адвоката, якого можуть залучати до захисту неповнолітньої особи у кримінальному провадженні.

При проведенні допиту неповнолітнього підозрюваного слідчому та захиснику пропонується частіше ставити такі види запитань допитуваному: основні, нагадуючі, уточнюючі, конкретизуючі, деталізуючі

³⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України...

³⁵ В.В. Невгад, Р.М. Дударець, А.А. Саковський, М.П. Климчук (метод. рек.), *Проведення слідчих (розшукових) дій...*, с. 7.

запитання, а також «відкриті» (з яких, як правило, починається допит – пропозиція розповісти, що сталося) і «закриті» (запитання, що спрямовані на уточнення вільної розповіді неповнолітнього).

Висновок

Захисник неповнолітнього відіграє важливу роль під час проведення допиту, оскільки з однієї сторони він надає правову допомогу підзахисному, а з іншої – забезпечує додержання вимог закону щодо порядку проведення слідчої дії та підвищує ефективність її результатів. Його активність, кваліфікація та досвід юриста здатні позитивно впливати на неповнолітнього підзахисного і на поведінку слідчого, який проводить допит, а конструктивні зауваження, клопотання, пропозиції – на тактику його проведення, а відтак – і на його результати.

До головних тактичних особливостей участі захисника у допиті неповнолітньої особи слід віднести: 1) перше спілкування з підзахисним неповнолітнім – конфіденційність бесіди, роз'яснення прав і обов'язків допитуваного, встановлення психологічного контакту, урівноваження психоемоційного стану підлітка, вироблення позиції поведінки неповнолітньої особи на допиті; 2) можливість подання клопотання слідчому щодо проведення допиту у певному місці, яке буде мати найменший травмуючий вплив на психофізіологічний стан неповнолітнього підозрюваного (приміщення «зеленої кімнати», школи, спеціальної установи, де утримується неповнолітній та ін.); 3) тактика спілкування захисника на допиті із слідчим, з підзахисним неповнолітнім та іншими учасниками допиту – підтримання комфортної для підлітка атмосфери, забезпечення психологічного контакту між учасниками слідчої дії, контроль за використанням допустимих прийомів, засобів і методів допиту неповнолітньої особи; 4) присутність професійного захисника на допиті неповнолітнього може вважатися засвідченням дотримання необхідних процесуальних вимог проведення слідчої дії, незастосуванням до дитини недопустимих тактичних прийомів, незаконного психологічного або емоційного тиску; 5) використання аудіо-, відеозапису допиту неповнолітнього підозрюваного за клопотанням захисника є додатковою гарантією дотримання допустимих впливу на допитуваного учасниками допиту.

Бібліографія

- Баулін О.В., Лебідь В.І., Матвеев П.С., Пожидаєва М.А., *Адвокатський іспит: підготовчий курс, навч. посіб.* [Bar exam: preparatory course, textbook way], 6-те вид., доповн. і перероб, Алерта, Київ 2018.
- Благута Р.І., Гуцуляк Ю.В., Дуфенюк О.М. та ін., *Кримінальний процес: підручник* [Criminal proceedings: a textbook], А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика (ред.), ч. 1, Львівський державний ун-т внутр. справ, Львів 2019.
- Бойл М., Вульерм Ж-К., *Короткий вступ до процесуального інтерв'ю. Розвиток спільних принципів та професійних стандартів у правоохоронних органах держав Європи: практичний посібник* [Brief introduction to the procedural interview. Development of common principles and professional standards in law enforcement agencies of European countries: a practical guide], Київ 2018.
- Васильєв В.Л., *Юридическая психология: учеб. для вузов* [Legal psychology: textbook], М.: Юрид. лит., 1991.
- Гаврилов А.К., Глазырин Ф.В., Ефимичев С.П., Закаатов А.А., Кругликов А.П., Пончик В.С., *Следственные действия. Процессуальная характеристика, тактика и психологические особенности* [Investigative actions. Procedural characteristics, tactics and psychological features], Б.П. Смагоринского (ред.), учебное пособие, 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Главного управления кадров МВД РФ, 1994.
- Невгад В.В., Дударець Р.М., Саковський А.А., Климчук М.П. (метод. рек.), *Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів* [Текст] [Conducting investigative (search) actions with the use of audio and video recording equipment], Нац. акад. внутр. справ, Київ. 2018.
- Павлюк Н.В., *Віково-психологічні особливості неповнолітніх та можливості їх застосування під час допиту* [Age and psychological characteristics of minors and their capabilities use during interrogation], „Проблеми законності” 2004, вип. 68.
- Порубов Н.И., Порубов А.Н., *Допрос: процессуальные и криминалистические аспекты, монография* [Interrogation: procedural and forensic aspects, monograph], М.: Юрлитинформ, 2013.
- Правосуддя, дружне до дітей [Child-friendly justice], <https://www.prostir.ua/?news=pravosuddya-druzhnje-do-ditej>.
- Реуцкая И.Е., Бродченко О.И., *Психологические особенности допроса несовершеннолетних* [Psychological features of interrogation of minors], „Прикладная юридическая психология” 2008, № 3.
- Сафин Н. Ш., *Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы)* [Interrogation of a juvenile suspect in Soviet criminal proceedings (procedural and forensic aspects of the problem)], Изд-во Казан. ун-та, Казань 1990.
- Харченко С.В., *Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних: дисертація... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»* [Tactics of investigative (search) actions with the participation of juvenile suspects: dissertation... Cand. jurid. Sciences: specialty 12.00.09 „Criminal Procedure and Forensics; forensic examination; operational and investigative activities”], Київ 2016.

- United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice („The Beijing Rules”), <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/beijingrules.pdf>.
- Чаплинський К.О., *Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія* [Tactical support of investigative actions: a monograph], Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ, Ліра ЛТД, Дніпропетровськ 2010.
- Шепітько В.Ю., *Тактика захисту обвинуваченого в кримінальному судочинстві* [Tactics of protection of the accused in criminal proceedings], [в:] В.Ю. Шепітько Вибрані (ред.). *Избранные труды* [Selected issues], Видавнича агенція «Апостіль», Харків 2010.

Резюме

Тактичні особливості участі захисника у допиті неповнолітньої особи на досудовому розслідуванні

Ключові слова: кримінально-процесуальне право, неповнолітня особа, захисник, допит, тактика допиту, тактичний прийом, «зелена кімната».

Розглянуто процесуальні повноваження захисника неповнолітнього при допиті підзахисного, організаційні заходи і тактичні прийоми участі адвоката у цій слідчій дії. Розкрито особливості допиту неповнолітньої особи у кримінальному провадженні, залучення до нього захисника. Наведено рекомендації зі спілкування захисника з неповнолітнім при першій спільній бесіді й при підготовці до допиту. Окреслено важливість встановлення психологічного контакту захисника з неповнолітнім підзахисним, підтримання взаєморозуміння між ними під час допиту підлітка слідчим. Проаналізовано оптимальну тривалість перерв, які слідчий може використовувати при допиті неповнолітньої особи, залежно від її віку. Запропоновані рекомендації щодо подання захисником клопотання слідчому про проведення допиту у визначеному місці, яке буде мати найменший травмуючий ефект на психофізіологічний стан неповнолітнього підозрюваного. Проаналізовано поняття допустимості тактичних прийомів, що використовуються захисником на допиті неповнолітнього під час постановки йому запитань. Розглянуто види запитань, які ставляться допитуваному неповнолітньому, та вимоги до них. Наголошено на перевазі додаткової фіксації допиту неповнолітнього засобами аудіо-відеозапису, у тому числі в умовах «зеленої кімнати». Зроблено висновок про необхідність запровадження спеціалізації адвокатів по роботі з неповнолітніми для забезпечення належного захисту їх прав у кримінальному провадженні.

Summary

Tactical features of the defense counsel's participation in the interrogation of a minor in the pre-trial investigation

Keywords: criminal procedural law, juvenile, defense counsel, interrogation, interrogation tactics, tactics, 'green room'.

The procedural powers of the juvenile's defense counsel during the interrogation of the client, organizational measures and tactics of the lawyer's participation in this investigative action are considered. The peculiarities of interrogation of a minor in criminal proceedings and involvement of a defense counsel are revealed. Recommendations for communication between the defense counsel and the juvenile during the first joint conversation and in preparation for the interrogation are given. The importance of establishing psychological contact between the defender and the juvenile client, maintaining mutual understanding between them during the interrogation of the teenager by the investigator is outlined. The optimal duration of breaks that the investigator can use during the interrogation of a minor, depending on his age, is analyzed. Recommendations are proposed for the defense counsel to request the investigator to conduct an interrogation in a certain place, which will have the least traumatic effect on the psychophysiological condition of the juvenile suspect. The notion of admissibility of tactics used by the defense counsel during the interrogation of a juvenile during asking him questions is analyzed. The types of questions asked to the interrogated juvenile and the requirements to them are considered. Emphasis was placed on the advantage of additional recording of the interrogation of a minor by means of audio-video recording, including in the conditions of the 'green room'. It was concluded that it is necessary to introduce specialization of lawyers in working with minors to ensure proper protection of their rights in criminal proceedings.

Streszczenie

Cechy taktyczne udziału obrońcy w przesłuchaniu małoletniego w postępowaniu przygotowawczym

Słowa kluczowe: prawo karne procesowe, nieletni, obrońca, przesłuchanie, taktyka przesłuchań, taktyka, „zielony pokój”.

Przedmiotem analizy artykułu są uprawnienia procesowe obrońcy nieletniego podczas przesłuchania klienta, środki organizacyjne i taktyka udziału

obrońcy w tej czynności dochodzeniowej. Podczas tego procesu ujawniają się osobiwości przesłuchiwanego nieletniego w postępowaniu karnym oraz udział obrońcy. Przedstawiono zalecenia dotyczące porozumiewania się obrońcy z nieletnim podczas pierwszej wspólnej rozmowy oraz w ramach przygotowań do przesłuchania. W artykule wskazano znaczenie nawiązania kontaktu psychologicznego między obrońcą a nieletnim klientem, utrzymania wzajemnego zrozumienia między nimi podczas przesłuchania nastolatka przez śledczego. Analizowano optymalny czas trwania przerw, jakie może wykorzystać śledczy podczas przesłuchania nieletniego, w zależności od jego wieku. Proponuje się obrońcy zwrócić się do śledczego o przeprowadzenie przesłuchania w określonym miejscu, które będzie miało jak najmniej traumatyczny wpływ na stan psychofizjologiczny nieletniego podejrzanego. Analizie poddano pojęcie dopuszczalności taktyki stosowanej przez obrońcę podczas przesłuchania nieletniego przy zadawaniu jemu pytań. Rozważane są rodzaje pytań zadawanych przesłuchiwanemu nieletniemu oraz wymagania wobec nich. Położono nacisk na dodatkowe utrwalenie przesłuchania nieletniego za pomocą nagrania audio-wideo, także w warunkach „zielonego pokoju”. Stwierdzono, że konieczne jest wprowadzenie specjalizacji prawników w pracy z nieletnimi, aby zapewnić należyłą ochronę ich praw w postępowaniu karnym.

